

A társadalmi rétegződés tükröződése a csongrádi férfiviseletben

A XIX. század közepén keltezett hagyatéki leltárakban és más peres iratokban feljegyzett ruhadarabok hiányos, az ország más tájaihoz hasonlóan töredékes képet adnak a viseletről Csongrádon is. Váry Gellért csongrádi születésű paptanár visszaemlékezéseiben leírja a XIX. század közepi férfiviseletet. E két forrás összevetésével teljesebb képet lehet adni a vizsgált kérdésről. Ezek szerint a parasztgazdák nyáron kalapban, sötétkék posztóujjasban, kislajbiban (lajbi, lajbli: mellényfajta), ugyanilyen magyarnadrágban. Télen birkabőr sapkában, ködmönben, bekecsben, subában vagy szűrben jártak. Tehát a XIX. század elején, közepén az Alföld jobb módú parasztjai körében általánossá vált kék posztóruhát a város és a nagyközség státuszhatárán levő Csongrádon is viselték.

Az 1850-es és az 1860-as évek hagyatéki leltáraiban és becsűjegyzőkönyveiben teljes öltözet felsorolását nem kapjuk meg, leggyakrabban a nadrág, a gatyá, a lajbi, suba, szűr és csizma, ritkábban szerepel az ing, bekecs, ködmön (szűr), kankó, kalap. Iparos viseletből mellény, nyakkendő, felső öltöny szerepel egy korán elhalt mézeskalácsos hagyatéki leltárában. Kis földtulajdonos (faragók) leltárában ilyen, a parasztokétól eltérő ruhadarabokat nem találtam, de ők inkább háziiparosok, mint céhben tanult iparosok lehettek.

Váry megfigyelése szerint *pantalont* (cipővel hordható, bokáig érő nadrágot) és *kaputot* (köpönyeget, hosszú kabátot) az úri családok tagjai és a mesteremberek egy része viselt. Ugyanakkor kislejtő, de községi választmányi tag, tehát sem nem úr, sem nem iparos, de hivatalos viselő polgárosuló paraszt hagyatéki leltárában köpönyeg, nadrág és téli kaput, tehát két hosszú kabát is szerepel.

Cséplés Tyúkász Mihálynál 1936-ban

Az idős paptanár a társadalmi rétegződés és a viselet árnyalataira is figyelő lokálpatriótaként az iparosoknak két csoportját különböztette meg. Az egyik csoport tagjai az urak öltözetét követő, a másik a paraszti gazdaságokat kiszolgáló iparok képviselői, akik a számukra munkát adó parasztagzadákhöz hasonló kék posztóruhában jártak.

Egy cipészemester és felszabadult inasa közti 1863. évi per irataiból kirajzolódik egy kezdő ruhatára, amely két öltözet ruhából (az egyik posztó, a másik „könnyebb” anyag), ez atillából (kabátfajtából), nadrágból és mellényből, két pár csizmából (az egyik új) és két pár fehér ruhából (vászoningből és gatyából) és sapkából állt. Mindezt a segéd felszabadulása alkalmából követeli gazdájától.

Az iparosság, főként a mesterek a XX. század első felében fizikai munkát végzőként hétköznapi a paraszti viseletet követték, de vasárnap és ünnepnap polgári ruhába (pantalló, nyakkendő) öltöztek.

A századforduló és a XX. század eleje viseletének forrásul egy 96 éves parasztszöny visszaemlékezését használhattam fel. A közismert vászon és bőrruhák mellett egy *untercikk* nevű, az ing és a mellény közé felvett bársony ruhadarabot is említ. Ez a nyugatról átvett darab a levéltári anyagban és Várynál nem szerepel, a két világháború között ing fölé viselt, kötött kabátként ismert a középkorúak, idősebbek hétköznapi viseletében. A magyar viseletben helyenként előforduló ruhadaraboknak a csongrádi meglétét is jelezhetem ezennel.

Frédéric Le Play francia társadalomkutató egy negyedtelkes jobbágy családjában hétköznapi és vasárnapi viseletet különböztet meg. (A felsorolásból látszik, hogy a téli és a nyári viseletet összevonta.) Az alkalom szerint kétféle ruházat – miután erre XIX. századi adatunk nincs, a XX. századi viselettel összevetve – a paraszti és kubikos társadalom egy részében megmaradt. Ez érvényes lehetett középparaszt, nagygazda és birtokos családban is, különösen, ha nem megállapodott, hanem újabb földvásárlásokra gyűjtő gazda volt a család feje. Ez a tény is látszik igazolni azt a véleményt, hogy a tárgyi ellátottság és annak részeként az öltözködés az anyagi helyzettel nincs egyenes összefüggésben.

Megállapodott középparaszt, birtokos és második generációs bandagazda szintjén élő kubikos is alkalomhoz kötötten háromféle ruhát viselt. A gazdák és fiaik a tanyán munkásruhában dolgoztak, a városba a hazajáróban jöttek, ünnepnap, vasárnap az ünneplőt vették föl. Kubikos családban is a leghasználtabb a dolgozó (a munkás-, dolgozóruha lehetett foltozott), valamivel jobb a piacra, hivatalba járó és legjobb állapotú az ünneplő. Tehát a ruházatot az elhasználtság foka különböztette meg, bár mindkét rétegben az esküvői ruha 15–20 évig is szolgálhatott ünneplőként. A *gyűvő-menő* ruha a másik kettővel együtt már polgárosultabb öltözködést jelez, bár még réteghez kötődést is „magán visel”.

A XX. század első felében az egymást követő nemzedékek tagjainak viselete következőképpen változott. A mai legidősebbek nagyszülei a századfordulón még belenőttek a vászongatya és -ing felsőruhakénti viseletébe, az ellenzős nadrág, a magasan záródó kislajbi használatába, amely darabokat életük végéig, az I. vh. utáni időszakban, esetleg a '40-es évekig, halálukig is megőriztek. Az apák az I. vh. után, fiatalemberként, pricses nadrágos posztóruhát kezdtek viselni, melyet fiaik is átvettek.

A fehér ruha, vagy napjainkban közismertebb nevén a vászongatya és -ing felsőruhaként fokozatosan szűnik meg. Ünnepi viseletként a módos gazdák körében a XIX. század közepén megszűnni látszik. Majd az I. világháború a szokások jelentős részében, így a gatyaviseletben is, korszakhatárt jelentett. Míg a megelőző korszakban a gazda és a részese is ebben a ruhában aratott, csépelte, a történelmi esemény után már nem. Az I. világháború után bizonyos megkötésekkel használják, így idős gazdák, az év nagy részét a legelőn töltő juhászok, cselédek, kislelő parasztok aratáskor, csépléskor, részesmunkásként. (Ez kék gatyá is lehetett.) Ez utóbbi használatot fotók is igazolják.

A vitézkötéses vagy zsinóros posztóruha a nemesi díszruha egyszerűbb változata az egymást követő parasztagazda-nemzedékek életében a XVIII. századtól, ha némi változtatással is, de többször újraéledt. Levéltári forrásokban teljes öltözetként leírva eddig nem került elő. Szóbeli adat a századforduló tájáról, fekete vagy sötétkék posztóból, három darabból, ellenzős nadrágból, mellényből és rövid nagykabátból álló, mindegyik zsinórdíszítéssel készült változatát bizonyítja. Esetenként mente is tartozott a ruházathoz.

A már említett nemesi díszruhában a dolmány, a mente és a köpönyeg jelentette az ujjas ruhadarabokat. Ez a vitézkötéses, körül prémes, vállravezett ünnepi ruhadarab – bár részletes

A Szántai család katonafiúkkal az I. világháború idején

Hajdú Gergely középparaszt gazdáról és családjáról vándorfényképész által készített felvétel 1936-ban

leírás nélkül – csongrádi forrásokban is feltűnik. 1862-ben egy bírósági irat árjegyzékében egy női mente szerepel. Ez az adat a korabeli férfimente viseletét kell hogy jelezze. 1920-as évekbeli ünnepi viseletére kaptam szóbeli adatot. Majd 1951-ben készült esküvői képen a völégény viseletének része kis állógalléros, vitéztkötéses vállravetett posztókabát.

A mente mutatós ruhadarabként a korszak végéig fel-feltűnik a különböző forrásokban. Alkalmakhoz kötöttén őrizhette meg helyét a paraszti viseletben, ahol ugyanaz a darab is, de a szűrrel és a ruhával praktikusságban nem versenyezhet. A város és a tanya között járó, az időjárás viszontagságainak kitett paraszt számára e két hosszú kabátfajta megfelelőbb volt, ugyanakkor szabásában, díszítettségében reprezentatív darabjai is voltak a viseletnek.

Az 1930-as években Németországban járt cserelégények visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ott már munka után este, hétfvégén a ruházatról nem lehetett megállapítani, hogy ki az úr (polgár), ki a paraszt. Nálunk ebben az időben még élesen elvált a két viselet. Ugyanakkor nálunk a télkabát hossza is jelezte a paraszti és úri viselet közti különbséget. Az előbbi félcomb alatti, az utóbbi térden alul ért.

Egy másik ruhadarab, a pantalló, a hosszú, egyenes szárú, elől gombos szövetnadrág viselese vagy nem viselese, illetve hétköznapi vagy ünnepi használat a XX. század első felében foglalkozás és társadalmi réteghez tartozás kifejezőjének számíthatott. Az urak, a hivatalnokok, orvosok, ügyvédek, tanárok és tanítók hétköznapi, munkahelyi viseletéhez tartozott. Az iparosok és a nagygazda, középparaszt ifjúság egy része az 1930-as, 1940-es években vasárnapi és ünnepi viseletként használja. Zakó, félcipő, ünnepnap nyakkendő, télen hosszukabát és bőrkesztyű tartozott. Az így öltözködő parasztot úri parasztnak hívták.

Amatőr felvételtől egy időből, az 1930-as, 1940-es évek fordulójából származik néhány ünnepi férfiviseletet bemutató kép. Az egyiket kisparasztfiatalok csizmás és pantallós viseletét láthatjuk. A másikon és a harmadikon középparaszt-fiatal elegáns úri viseletben. A polgári viselet nem jelent minden esetben magasabb iskolázottságot. Ez a kor gazdasági-társadalmi fejlődése egyenletlenségének egyik jelzője.

A pantalló kordbársony változatát bakancsral vagy cipővel a kubikosság hordta. Használtabb darabot hétköznapi, újabbat vasárnap.

Az 1956-tól múzeumná vált gyűjteménybe az 1980-as években kerültek férfiviseleti darabok. Ekkor már a két világháború között kialakult parasztviselet jellegzetes darabjait sikerült összegyűjteni, így pricsesz nadrágot, zsinóros posztókabátot, csizmát, félkabátot, gyári készítésű ingeket, még felsőruhaként viselt gatyát is. (A kubikosok kordbársony ruhájából több darabot, sőt, halász- és hajósruházat darabjait is találtam még.) Tehát a férfiruházat 100 év alatt lezajló változásait levéltári dokumentumok, írásbeli és szóbeli emlékezések, illetve fényképek mellett az utolsó időszakból tárgyak is bizonyítják.

A legidősebb parasztcsaládok fényképeit átnézve, a viselet változásának rekonstruálásához gyűjtve következő rendszerezésüket tudtam elkészíteni. Az első világháború előtti és alatti katonai és családi képeket hivatásos fényképészek műteremben készítették.

A két világháború közötti hivatásos fotós műteremben páros esküvői, egyalakos, néhány alakos családi képeket csinált. Kihívott fényképész a házudvaron felravatozott halottat és

az öt körülvevő családtagjait, cséplés után a munkában részt vevőket, ugyanazokat tanyaudvaron, cséplés közben készített képeket. Vándorfényképész a tanya előtt a gazdát és családját ünneplő viseletben örökítette meg. A kihívott városi fényképész a városban csoportos iskolai, tánciskolai és jelmezes felvételeket készített. Az utóbbit színelőadás szereplőiről és szüret résztvevőiről.

Amatőr felvételeken fiatal legények egymás közt fényképezkedtek, de készült ilyen kép idős családtagokról, csoportos aratás közben és szüretkor. (Mindez 1945 előtt.)

A felsoroltakból számunkra az olyan csoportos és néhány alakos, akár hivatásos, akár amatőr készítette, az utcai viseletet jól mutató felvétel használható, amelyről családtaggal vagy ismerőssel meg lehetett beszélni a képen szereplő személy társadalmi helyzetét, a kép készítésének időpontját és a ruhadarabok nem látszó részleteit. A fenti feltételekkel és szempontok alapján gyűjtött és rendszerezett fényképeket használhattam fel a viselet elemzéséhez.

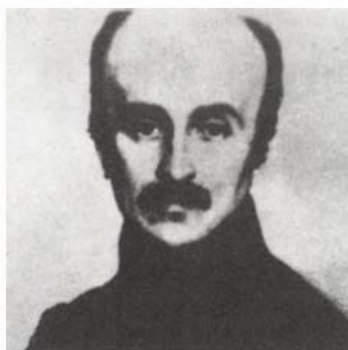
Az előbbieken bemutatott források: levéltári dokumentumok, más írásbeli és szóbeli visszaemlékezések, családi fényképek alkalmasak a viselet változásainak további részletes vizsgálatára.

Szűcs Judit

Adatközlők: Csépai Jánosné Atkári Anna (sz.: 1925.), Dudás Lajosné Kása Rozália (sz.: 1931.), Kókai Józsefné Hajdú Ilona (sz.: 1951.), Nagy Miklósné Jarabek Margit (sz.: 1930.), Ornyik Sándor (sz.: 1930.), Szepesi Istvánné Szántai Erzsébet (sz.: 1929.), Újvári Pál (sz.: 1909.), Újvári Pálné Máté Anna (sz.: 1911.).

Főbb irodalom: *Bencsik János:* Kísérlet a paraszti üzem és háztartás tárgyi ellátottságának rekonstrukciójára. (Tótkomlós, a XIX. század közepe). 25. (Kézirat.) – *Fél Edit:* Népviselet. Budapest, 1962. – *Hofer Tamás:* Tárgyi felszerelések, tárggyűttesek néprajzi elemzésének néhány lehetősége. 18. (Kézirat.) – *Kocsis Gyula:* Hagyatéki leltárak, Cegléd, 1850–1900. Cegléd, 1988. – *Kresz Mária:* Magyar parasztviselet 1820–1867. Bp., 1956. – *Kunt Ernő:* Néprajz és fotó-antropológia. Ethnographia, 1987. 1–47. old. – *Nagy Vera:* A csongrádi juhászok viselete és felszerelése. Homokrózsa, 1988. 2. 7. old. és Felsőzilaj állattartás Csongrádon (a bokrosi közbirtokosság). DATE Állattenyésztési Főiskolai Kar Hmvhely Tud. Közl. 2. 156., 158., 161. old. – *Váry Gellért:* Emléklapok Csongrád múltjából. Szeged, 1974. – *Zólyomi József:* Adatok a Nógrád megyei parasztság anyagi ellátottságához, fejlettségi szintjéhez a 18–19. században. 22. (Kézirat.)

A selyemhernyó-tenyésztés emlékei Szedresben

Bezerédj István

Több mint százötven éve annak, hogy egy „nemes gondolkodásáról ismeretes” fiatalember, Bezerédj István 1838-ban hídjapusztai (Tolna megye) birtokán megkezdi a jövőendő Szedres község telepítését. A környező pusztákról, sőt, az ország távolabbi helyeiről jönnek a nincstelenek, a földönfutók, a zsellérek. A telkek mérete a családok nagysága szerint 1000–3600 négyszögöl között változott. A szerződés „örök adásvételi és telepedési szerződés” volt, amikor is az úr kötelezettséget vállalt, hogy a jelképes föld árán kívül minden